

2. jezikovni test

KAJ JE BESEDA?

Jezikoslovje pojmuje besedo kot **ZNAMENJE**, s katerim ljudje poimenujejo *prvine predmetnosti* (miza, stol...), *logična razmerja v predmetnosti* (med, nad, zato...) *svoje razmerje do naslovnika* (čestitam, vprašam...) *ali do predmetnosti* (zanimiv, dolgočasen, hočem...). Z besedo damo čemu ime. Vsaka beseda ima dogovorjen pomen ter se oblikuje in prenaša iz roda v rod. Besede izgovarjamo ali zapisujemo, zato imajo poleg pomena tudi **tvarno stran**, ki je tudi natančno določena. Glasovi oz. **črke si v besedi sledijo v določenem zaporedju**, katerega ne smemo zamenjati. Med črke/glasove **ne smemo ničesar vrivati** ali kakšne črke izpustiti. Glasove oz. črke iste besede izgovarjamo oz. pišemo strnjeno medtem ko v med besedami v besedilu delamo presledke.

TVARNA STRAN BESED

Izgovorjena oz. zapisana beseda sestoji iz glasov oz. črk, ki si sledijo v določenem zaporedju in mednje ne smemo ničesar vriniti, ničesar izpustiti, sicer bi besedi spremenili pomen ali ga izničili. Glasove, oz. črke dane besede izgovarjamo oz. pišemo skupaj in jih s premorom oz. presledkom ločimo od druge besede.

Tvarna stran izgovorjene besede **sestoji iz najmanj enega zloga**, samoglasnike v besedi izgovarjamo različno močno, besede imajo po navadi en naglas, redkeje več ali nobenega, samoglasniki v besedi so različno dolgi, v slovenskem knjižnem jeziku so nenaglašeni samoglasniki vedno kratki, naglašeni pa so dolgi ali kratki. Na izgovorjavo soglasnikov v besedi pogosto vpliva glasovno okolje, zato poznamo glasovne različice in glasovne premene. Ko govorimo knjižno moramo besede izgovarjati po pravilih slovenskega knjižnega jezika.

Pri zapisovanju besed pa smo pozorni na pravilno zapisovanje glasov s črkami, deljenje besed, rabo veliko in malih črk, na pisanje prevzetih besed, pisanje besed narazen ali skupaj ali z vezajem. Pri pisanju višjih enot pa je potrebno upoštevati pravila o rabi ločil.

POMEN BESED

Vsaka beseda ima določen pomen. Nekatere imajo samo **en pomen** druge pa jih imajo **več**. Glede na to delimo besede na **enopomenke** in **večpomenke**. V jeziku prevladujejo večpomenske besede ker si ljudje za nove predmete ali pojme niso izmišljali novih, temveč so zaradi njihove podobnosti ali povezanosti uporabili že znane besede.

METAFORIČNI PRENOS – isto poimenovanje na podlagi podobnosti.

METONINIČNI PRENOS – isto poimenovanje na podlagi povezanosti

Enopomenskih besed je v jeziku manj, ker se jim pomen pogosto širi. Kljub temu pa v jeziku obstaja še vedno velika skupina besed, ki imajo samo en pomen, to so **strokovne besede**, besede s katerimi strokovnjaki poimenujejo predmetnost svoje stroke. Te besede morajo imeti samo en pomen ker drugače pride med strokovnjaki do nesoglasij.

ENAKOZVOČNICE - imajo **enako tvarno stran, ne poimenujejo pa podobne predmetnosti**

ENAKOGLASNICE – to so besede, ki se **pišejo različno, izgovarjajo pa se enako** (rop – rob)

ENAKOPISNICE – besede, ki se **pišejo enako, izgovarjajo pa različno** (gol – gol).

BLIZUZVOČNICE (paronimi) – imajo zelo podobno tvorno stran in različen pomen

POMENSKA RAZMERJA MED BESEDAMI

Besede imajo med sabo različne pomene. Ene imajo enak pomen, druge nasprotnega, tretje ožjega ali širšega. Med besedami obstajajo določena pomenska razmerja.

SOPOMENKE – **sinonimi** so besede, ki poimenujejo isto predmetnost. Imajo različno slogovno vrednost – nekatere so **nezaznamovane** (nevtralne), zato jih lahko **uporabljamo v vseh okoliščinah**, druga pa so **zaznamovane**, zato jih ne smemo uporabljati kjerkoli in kadarkoli, temveč le **v določenih okoliščinah**.

PROTIPOMENKE – **antonimi** pa so besede z **nasprotnim pomenom**. Uporabljamo jih kadar primerjamo nasprotna dejanja.

PODPOMENKE – **hiponimi** so besede z **ožjim pomenom**

NADPOMENKE – **hipernimi** pa so besede s **širšim pomenom**

Nekatere besede pa imajo enak **KOREN** oz. so nastale iz enakega korena. Besede, ki imajo enak koren spadajo v isto **besedno družino**. Besede lahko povežemo tudi na podlagi tematske povezanosti, pravimo, da spadajo v isto **tematsko polje**.

SLOGOVNA VREDNOST BESED

Besede, ko jih lahko uporabljamo v katerem koli besedilu so **slogovno nezaznamovane** oz. **nevtralne**, besede, ki pa jih uporabljamo le v nekaterih besedilih pa so **slogovno zaznamovane**.

SLOGOVNO NEZAZNAMOVANE besede poimenujejo predmetnost, **sporočevalca** pa **ne razodevajo**, zato jih lahko **uporabljamo v vseh besedilih**: pogovorih doma, službi, uradnih in neuradnih besedilih, časopisih, radiu, TV...

SLOGOVNO ZAZNAMOVANE besede pa **razodevajo** tudi **sporočevalca**, in sicer njegovo razmerje do predmetnosti, pokrajinsko pripadnost, interesno skupino kateri pripada... Uporabljamo jih **samo v nekaterih besedilih**, ne pa v vseh.

Ločimo pa več vrst slogovno zaznamovanih besed:

✓ **ČUSTVENO ZAZNAMOVANE BESEDE**: razodevamo svoje čustveno razmerje do neke stvari. S čustveno zaznamovanimi besedami izražamo naklonjenost ali nenaklonjenost do poimenovanega.

Naklonjenost izražamo z:

- **Ljubkovalnicami**
- **Olepševalnicami**
- **Otroškimi besedami**

Nenaklonjenost pa s:

- *Slabšalnicami*
- *Zmerljivkami oz. psovkami*
- *Kletvicami*
- *Prostaškimi besedami*

Predmetnost pa lahko poimenujemo tudi *privzdignjeno, vzneseno*.

Včasih sporočevalec svoje mnenje do predmetnosti izrazi z besedo, ki ima v jeziku še kak drug pomen. V takem primeru je *čustveno zaznamovan* samo *en od njenih pomenov*. Posmeh in odobravanja lahko izrazimo tako, da uporabimo »pozitivno« besedo za nekaj kar nam ni všeč, naslovnik pa prepozna njen pomen iz okoliščin in iz nebesednih slušnih spremljevalcev govorjenja. Tu gre za *ironično rabo besed*.

Čustveno zaznamovane besede ne smemo uporabljati v strokovnih in uradovnih besedilih. Te besede so pogosto rabljene v slengu.

- ✓ Predmetnost lahko poimenujemo tudi tako, da naslovniku hkrati razodevamo svojo pokrajinsko pripadnost. To se dogaja če uporabljamo *narečno* ali *pokrajinsko pogovorno besedilo*. Te besede lahko uporabljamo v zasebnih pogovorih z ljudmi iz iste pokrajine, ne pa v pogovorih z ljudmi od drugod, v javnih govornih nastopih in v zapisanih besedilih.
- ✓ Če hočemo predmetnost poimenovati tako, da hkrati razodevamo svojo ožjo družbeno pripadnost, uporabimo *slengovske* ali *žargonske* besede. **SLENGOVSK**E besede se uporabljajo v neuradnih pogovorih z vrstniki, **ŽARGONSK**E pa v pogovorih z ljudmi istega poklica, stroke in interesa.

IZVOR BESED

Besede imajo različen izvor. Pri ugotavljanju izvora besed si lahko pomagamo z Etimološkim slovarjem, v katerem je vsaka beseda pojasnjena, od kod izvira in kakšen je njen prvoten pomen.

Večina besed je *domačih*, precej pa je *prevzetih*.

DOMAČE BESEDE so treh vrst:

- ✱ Ene izvirajo iz prednika današnje slovenščine, *iz indoevropskega prajezika, praslovanščine* ali *zgodnje slovenščine*
- ✱ Ene so nastale v novejšem času *na podlagi starejših slovenskih besed* in še vedno nastajajo
- ✱ Ene pa izvirajo *iz posnemanja naravnih zvokov* oz. glasov

PREVZETE BESEDE pa so besede, ki so prišle v slovenščino iz jezikov, s katerimi nismo povezani razvojno, temveč *zemljepisno* ali pa *kulturno*.

Prevzemanje besed so poznali že v preteklosti, v današnjem času pa je prevzemanje besed zelo pogosto, čeprav marsikdaj ni potrebno, saj imamo ustrezno slovensko besedo ali pa jo lahko naredimo. V slovenščini je precej prevzetih besed, za katere mislimo, da so domače, saj se uporabljajo v najzgodnejših ohranjenih besedilih, nekatere pa tudi v nekaterih drugih slovenskih jezikih – vendar pa v naš jezik niso prišle iz praslovanščine ali indoevropčine, torej niso domače, temveč prevzete.

Posebej moramo biti pozorni na besede prevzete iz slovanskih jezikov, ker so **po svoji glasovni in morfemski sestavi zelo podobne slovenskim besedam**. Včasih prihaja pod vplivom tujih jezik do neustrezne rabe domačih besed. **Prevzete besede v slovenščini izvirajo predvsem iz grščine, latinščine ter iz nemščine**. V novejšem času pa prevladujejo predvsem besede povzete iz angleščine. Večinoma prevzetih besed po navadi prilagajamo zakonitostih slovenskega knjižnega jezika, se pravi, da jih izgovarjamo z najbližjimi slovenskimi glasovi, jih pišemo po naše, jim pripišemo ustrezen spol, jih po naše sklanjamo in podobno.

Glede na to, koliko so prevzete besede prilagojene slovenskemu knjižnemu jeziku ločimo tri vrste prevzetih besed:

- **SPOSOJENKE** (pica): to so prevzete besede, ki jih popolnoma prilagodimo slovenskemu knjižnemu jeziku, se pravi, da jih izgovarjamo, pišemo in pregiblujemo po naše;
- **TUJKE** (renault): to so prevzete besede, ki jih deloma prilagodimo slovenskemu knjižnemu jeziku, se pravi, da jih izgovarjamo in pregiblujemo po naše, ohranjamo pa tuji zapis;
- **CITATNE BESEDE** (first lady): to so prevzete besede, ki jih ne prilagodimo slovenskemu knjižnemu jeziku, se pravi, da ohranijo tujih izgovor, zapis in slovnične lastnosti.

Prevzemamo občna in lastna imena (pica, jazz, boccacio, San Francisco, Varšava). **Prevzeta občna imena po navadi popolnoma prilagodimo slovenskemu knjižnemu jeziku**, izjema so le glasbeni izrazi, avtomobilske znamke... **Prevzeta lastna imena pa ohranijo izvirni zapis**, če seveda jezik, iz katerega besedo prevzamemo, če uporablja latinico. **Po domače pa pišemo osebna lastna imena iz grško-rimskega sveta, imena vladarskih rodovin, redka imena slavnih osebnosti, svetniška imena ter imena vladarjev in papežev.**

Med enobesednimi zemljepisnimi lastnimi imeni iz jezikov z latinično pisavo pišemo po domače **imena držav** (Italija), **pokrajnin** (Provansa), **celin** (Evropa), **večjih otokov** in **polotokov** (Kozrika, Jukatan), **voda** (Ren), **gorovij** (Pirineji), **znanih krajev povezanih z našo kulturno zgodovino** (Paris, Krakov) in imena **znanih stavb**. Namesto nekaterih tujih imen pa imamo svoja slovenska imena, ki jih uporabljamo tudi za kraje v zamejstvu (Trst, Celovec, Monošter).

Pri **večbesednih zemljepisnih imenih** pa **prevajamo** v slovenščino njihove **občne sestavine** (Niagarski slapovi) to velja, ne le za **imena voda**, temveč tudi za **imena držav** (Združene države Amerike), **pokrajnin, otokov** (Kanarsko otočje), **polotokov** (Iberski polotok), **rtov** (Rt dobrega upanja), **oblik zemeljskega površja** (Skalno gorovje), **cest, ulic, trgov, parkov in stavb** (Rdeči trg, Eifflov stolp).

Prevzeta stvarna lastna imena pa načeloma prevajamo v slovenščino (Božanska komedija, Londonska filharmonija), izjema so le imena podjetij in časopisov.

TVORJENOST BESED

Pri razstavljanju besed na morfeme pridemo do korena oz. osnovnega temeljnega morfema s stvarnim pomenom skupnim celi besedni družini. Ob korenu stojijo morfemi dveh vrst:

- **OBRAZILA** – imajo stvarni pomen,
- **KONČNICO** – ki imajo slovnični pomen

Besede, ki imajo obrazila so **TVORJENKE**. Te nastanejo iz določene besedne zvezi in sicer tako, da se en del besedne zveze ohrani, drugi pa zamenja z obrazilom (majhna **miza** – **mizica**). Zato lahko v delu tvorjenke spoznamo besedo, ki se je pri tvorjenju ohranila, in ta del imenujemo **PODSTAVA** (**mizar**, **mizarški**, **mizarstvo**). Posebnost pa so tvorjenke, ki so tvorjene z mehaničnim sklapljanjem besednih zvez (na to, - nato, če tudi – četudi, se ve, da – seveda, šest in dvajset – šestindvajset).

SLOVARJI

so *jezikovni priročniki, v katerih so besede kakega jezika popisane po abecedi.*

Glede na to, ali so v slovarju besede enega ali več jezikov *ločimo*:

- **ENOJEZIČNE** slovarje (*Slovar slovenskega knjižnega jezika SSKJ, ki je izšel najprej 1970-1991 v petih delih, nato 1994 pa v enem delu*) so besede danega jezika tudi opisane v istem jeziku
- **VEČJEZIČNE** slovarje *v katerih so jim prirojene tuje-jezične ustreznice (sopomenke)*

Tako so eno-jezični kot večjezični slovarji manjšega, srednjega ali velike obsega. SSKJ je srednje obsežen slovar, vsebuje nad 93.000 gesel.

Glede na to, ali slovar vsebuje vse vrste besed danega jezika ali le nekatere vrste *ločimo*:

- **SPLOŠNE** (*npr. SSKJ, Veliki italijansko-slovenski slovar*)
- **POSEBNE.**

Oboji slovarji so lahko enojezični ali dvojezični.

Prva skupina **POSEBNIH SLOVARJEV** so:

- **TEMATSKI SLOVARJI**, ki *vsebujejo besede določene tematike*. So enojezični ali večjezični.
- **PRAVOPIISNEGA** slovarja 1962, *uporabljamo pa ga predvsem zato, da preverimo svoje znanje o pisanju besed.*
- **ETIMOLOŠKEGA SLOVARJA** ki ga *uporabljamo kadar želimo izvedeti, od kod je katera beseda.*
- **RAZEOLOŠKEGA SLOVARJA** slovenskega eno-jezičnega frazeološkega slovarja še nimamo.
- **ODZADNJI SLOVAR**, *vsebuje besede, razvrščene po abecedi*, vendar od zadnje črke nazaj. *Uporabljajo ga predvsem strokovnjaki*, ki preučujejo besedotvorje, saj se iz njega vidi, koliko besed ima v slovenščini določeno obrazilo ali končnico. Tak slovar je uporaben tudi za prevajalce poezije, saj pomaga pri iskanju rim. Med tematske slovarja spada tudi **SLOVAR TUJK** ter **SPOMENSKI**, **PRITIPOMENSKI**, **KRATIČNI**, **VEZLJIVOSTNI slovar**, ki pa jih še nimamo.

FRAZEMI

Tistega, kar bi radi poimenovali, pogosto ne moremo poimenovati z eno besedo, zato besede povezujemo v besedne zveze.

Besedne zveze so dveh vrst:

- tiste, ki jih *sporočevalec tvori sprti in katerih pomen je napovedljiv*, saj je približno enak vsoti pomenov posameznih delov besedne zveze, so *proste besedne zveze* (*sončen dan*)
- tiste, *ki jih sporočevalec jemlje iz svojega spomina* kot že izdelano celoto, pa so *stalne besedne zveze*.

Če ima stalna besedna zveza pomen, ki ni napovedljiv iz pomenov njenih sestavin, jo imenujemo **FRAZEM**.

Za *frazeme je značilna stalnost pomena in oblike*. Njihovega pomena ne moremo izpeljati iz pomenov sestavin, čeprav v nekaterih primerih lahko katera od njihovih sestavin ohrani svoj slovarski pomen (*zaljubljen do ušes »noro, slepo zaljubljen«* *proti gledati se kot pes in mačka »sovražiti se«*). Frazemov oblikovne ne moremo poljubno spreminjati (*govoriti, kakor bi iz rokava stresal »hitro, gladko govoriti«*, *proti govoriti, kakor bi iz rokava stresel ali govoriti, kakor bi iz rokavov stresel*). Frazemi *lahko deloma spreminjajo svojo obliko zaradi vključevanja v besedilo*, kot *pri spreganju* (*hodim, hodiš, hodi, kot mačke okrog vrele kaše*), pri časovnih oblikah (*predavatelj bo hodil kot maček okrog vrele kaše*), pri naklonskih oblikah (*ne hodi kot maček okrog vrele kaše*).

Frazemi so **po obliki**:

- **STAVČNI** frazem imenujemo **REČENICA** (*dober glas seže v deveto vas*)
- **NESTAVČNI** frazem pa **REKLO** (*spoznati se na kaj kot zajec na boben*).

Rečenice, ki nastopajo kot samostojne povedi, **imenujemo tudi PREGOVORI**. *Z njimi je izražena kaka življenjska modrost ali nauk*. Tudi za pregovore je značilna stalnost pomena in oblike.

Raba frazemov je *slogovno zaznamovana*. Pogosto jih *uporabljamo v zasebnih neuradnih okoliščinah v praktičnosporazumevalnih besedilih*, najdemo jih tudi *v publicističnih besedilih in v reklamah*. *Niso pa primerni za uradna in strokovna besedila*. Če pa so v publicističnih besedilih frazemi pogosto preoblikovani, takrat pa govorimo o prenovitvah frazemov.